

Історико-педагогічні передумови реформування початкової освіти в Україні
на початку ХХ ст.

Розбудова української держави, інтеграція і глобалізація соціальних, економічних та культурних процесів вимагають кардинального оновлення національної освіти України. Назріла потреба конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного навчально-виховного досвіду минулого, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз розвитку початкової освіти дозволить якісно оновити й удосконалити програмно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі.

Різноманітні аспекти освітніх проблем на початку ХХ ст. знайшли відображення в працях Л.Бондар, В.Василенка, Т.Васьковича, М.Гриценка, П.Дроб'язка, І.Зайченка, В.Липинського, М.Лисенка, Н.Побірченко, С.Сисоєвої, О.Сухомлинської, Б.Ступарика, А.Черкашина, М.Ярмаченка та ін. Їхні дослідження розкривають проблеми освітньої політики, загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, діяльність педагогів та громадських діячів.

Мета даної статті полягає в обґрунтуванні історико-педагогічних передумов реформування початкової освіти в Україні на початку ХХ ст.

Система початкової освіти початку ХХ ст. була надзвичайно складною. В Україні існували початкові школи різних типів: однокласні та двокласні народні училища, церковнопарафіяльні школи, школи грамоти, земські школи, зразкові училища Міністерства народної освіти тощо. До шкіл першого рівня належали однокласні училища, які вважалися нижчою елементарною школою. У них навчали письму, читанню, рахунку та основам Божого Закону. Другий рівень початкової освіти становили двокласні

училища. Навчальний курс першого класу двокласних училищ був аналогічним до однокласної школи. Другий клас включав додаткові предмети початкової освіти. Навчальна діяльність шкіл зорієнтовувалась на законодавчі акти, які визначали її організацію, умови та обсяг роботи, відомче підпорядкування, права вчителів та учнів. Єдиного плану та програми навчання в однокласних та двокласних народних училищах не існувало. Кожна губернія розробляла свій план та програму, враховуючи місцеві умови. У програмах затверджувалися основні методичні прийоми, вказувалися вимоги до знань і практичних вмінь школярів.

У 1905 р. видатний педагог-методист Т.Лубенець склав програми для однокласних і двокласних народних училищ. Предметами навчального курсу були: Закон Божий, церковнослов'янська азбука (читання за книгами громадського і церковного друку), письмо (чистописання), арифметика (перші чотири дії арифметики), церковні співи [2].

На початку ХХ ст. процес відкриття церковнопарафіяльних шкіл поступово уповільнювався, значно активізувалась земська діяльність із розвитку шкільної освіти. Головними витратами земств було: утримання шкіл і забезпечення їх навчальним приладдям, будівництво та ремонт шкільних приміщень.

Земські школи були тісно пов'язані з місцевим самоврядуванням та громадсько-педагогічним рухом. Вони мали загальноосвітню спрямованість, готували дитину до особистісного та громадського життя, сприяли її розумовому, моральному та фізичному розвитку.

Земські навчальні заклади працювали за міністерськими навчальними планами та програмами. Основними видами роботи в таких школах були: самостійне читання, вивчення напам'ять віршів, письмові й граматичні вправи, арифметичні задачі. Щоб навчити дітей грамотно писати, педагоги використовували два засоби навчання: списування з книжки й проведення диктантів. При освоєнні письма ставилося за мету навчити каліграфічно і без помилок передавати власні думки. Математичну усну та письмову лічбу учні

засвоювали за допомогою наочності. Вивчення Закону Божого зводилось до запам'ятовування значної кількості молитов, історичних подій, основних правил моралі. Особливе місце в земських школах відводилося трудовій підготовці дітей. Вважалося, що актуальним для дітей, позбавлених права навчання рідною мовою, має ручна праця, адже саме цей предмет ознайомлює їх із національною культурою. Ручна праця була єдиним засобом вияву творчої думки дитини, тому у багатьох земських школах діти вивчали народні ремесла.

На початку XX ст. Міністерству народної освіти довелося більш активно працювати над проблемами розвитку шкільної мережі, оскільки набувало актуальності підвищення загальної грамотності населення. З цією метою Міністерство приступило до розробки плану введення загальної освіти. Після революційних подій 1905 р. було створено досить ліберальний проект „Основні положення про введення загального навчання”. Основний зміст 12 пунктів проекту розкривав такі положення: всі діти мали право після досягнення певного віку пройти навчання у початковій школі; обов'язок відкриття необхідної кількості училищ накладався на земства та міське самоуправління; шкільний вік охоплював 4 роки (з 8 до 11 років); на кожного вчителя повинно було припадати не більше 50 учнів; кожна школа повинна була обслуговувати населені пункти в радіусі три версти; максимальний строк запровадження загальної початкової освіти для всіх місцевостей встановлювався в 10 років; запровадження загальної початкової освіти залежало від розробки земствами оригінального плану на її здійснення [3].

Певною перешкодою у розвитку початкової освіти в Україні була заборона навчання у початкових школах рідною мовою. Це знижувало ефективність роботи всіх типів початкових шкіл, негативно позначалося на міцності знань учнів та їхньому розумовому розвитку. Дана проблема постійно перебувала в центрі уваги громадськості, яка наполягала на введенні навчання в українських початкових школах рідною мовою. На початку XX ст. це питання порушувалося українськими діячами на

засіданнях Державної Думи. До її складу від українських громадян входили Б.Грінченко, М.Левицький, Є.Чикаленко, О.Лотоцький та ін. За активної участі М.Грушевського, П.Чижевського, В.Шелеста в Думі була створена українська парламентська фракція, яка розробила законопроект про рідну мову в українській школі. Він розглядався на засіданнях I та II Дум, але не був прийнятий. У 1908 р. на чолі з Б.Грінченком знову було підготовлено законопроект про мову викладання в початкових школах, але Дума і цей проект не розглянула [4].

Хоча законопроекти про загальну освіту та впровадження рідної мови в українській школі не були прийняті, український народ, висловлюючи власну волю, продовжував боротися за національну українську школу. Активну участь у цій боротьбі брали такі відомі українські педагоги як Б.Грінченко, С.Русова, Т.Лубенець, Я.Чепіга та інші.

Справу української національної школи певною мірою було зрушено, коли на захист української школи виступив Б.Грінченко. Працюючи на ниві народної освіти, він неодноразово говорив про те, що український народ стоїть на “безпросвітному шляху”, бо немає рідної школи. Мета Б.Грінченка – допомогти українському народу вибитися на шлях до кращого життя і посісти почесне місце серед інших культурних націй.

У 1906 р. була надрукована праця Б.Грінченка “Якої нам треба школи”, де автор зазначав, що “у нас по школах учать не нашою рідною українською мовою, а московською. Дитині дуже тяжко вчитися, і вона мало чого навчається і скоро забуває те, що й вивчила. Діти, що вчать своєю рідною мовою, розумніші, в них більше хисту і розумової діяльності, ніж у тих, кому затуркають голову чужою мовою. ...Треба, щоб по наших школах навчання було нашою рідною українською мовою, тією, якою наші діти говорять у своїй хаті з батьком-матір'ю...” [1].

Активною діячкою за побудову національної школи була С.Русова. У праці “Нова школа” вона наголошувала, що “сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам

народного життя; вона калічить розум і душу дитини, одриває дитину від родини й несвідомо кидає на розпутьті без усякого виховання, без певної освіти, вона не відповідає національному духовному складові українського народу, й народ зневірився в сій школі й не дає їй такої вартості, яку мусить мати справді народна школа” [5].

С.Русова розробила загальні засади розбудови майбутньої української національної школи. Вона вказувала, що курс обов’язкової початкової освіти повинен становити 6 років. За цей період діти отримають знання про природу, суспільство і людину, а також засвоять основи морально-естетичного виховання. Наука в українській початковій школі повинна складатися з таких предметів: 1) Закону Божого (оповідання з євангелії і з перших часів християнства – апостоли, мученики за віру); 2) рідної мови; 3) арифметики; 4) природознавства; 5) географії; 6) історії; 7) ручної праці (малювання, ліплення, різьба по дереву); 8) співів; 9) фізичного виховання (ігри та гімнастичні вправи) [5]. Навчально-виховний процес у школах потрібно здійснювати так, “щоб діти були огорнуті ласкою, щоб робота завжди була їм цікавою й приємною” .

С.Русова наголошувала, що це далеко неповна і недосконала схема організації загального початкового всеобучу, її бажано було б критично і ретельно розглянути на з’їздах учителів, в земських і місцевих комітетах, в громадських просвітніх організаціях та інших народних представництвах, щоб виробити більш досконалі, об’єктивно виважені засади нової національної школи. Першочерговим завданням для держави було створення власної концепції й системи освіти і виховання. Національна система освіти має бути організованою передусім на соціально-педагогічних засадах і сучасних положеннях про закономірності та умови розвитку дитини.

У 1913 р. українським педагогом Я.Чепігою був розроблений “Проект української національної школи” [6; 7], який принципово не відрізнявся від проекту С.Русової.

У проекті Я.Чепіги головна увага зосереджувалась на проблемі змісту

освіти в новій українській школі, подавалась розгорнута програма з кожного навчального предмета, який він пропонував для опанування учням у школі. Автором було визначено роль, місце і значення кожної дисципліни для формування світогляду учнів, їхнього розумового, морального, естетичного, фізичного і трудового виховання; подавалися конкретні методичні поради щодо вивчення предметів відповідно до програми.

Проект Я.Чепіги передбачав, що до школи приймаються діти шестирічного віку, а початкове навчання має бути двоступеневим і тривати шість років. До першого ступеня педагог відносив перші два роки навчання, до другого – 3-й, 4-й, 5-й, 6-й роки навчання. У “Проекті...” автор зазначав, що “в шість років дитина має вже досить досвіду і координованих дій, щоб прокинулось в ній бажання вчитися”. Перші два роки (від 6 до 8 років) дітей потрібно ознайомлювати з навколишнім світом під час ігор, забавок, екскурсій і цим самим розвивати увагу й спостережливість. Вчити працювати та любити працю на городі, в саду, доглядати за тваринами, виготовляти предмети з глини, вивчати рідну поезію, казки, вірші, пісні. Важливим завданням, за словами педагога, є “навчити дитину чути, бачити і взагалі відчувати впливи оточуючого”. Два перших роки виховання дітей у школі розвинуть дитячу свідомість і розуміння навколишнього світу цим самим „закладуть” ґрунт для подальшої „книжної науки”. Другий ступінь (наступні чотири роки) – це період “книжного навчання”, коли після двох років підготовчої освіти й виховання дитини серед природи і фізичної праці, вона поступово переходить до вивчення грамоти [6].

Погляди вченого були спрямовані на національне світобачення: через усі розроблені ним теми проходить ідея навчання рідною мовою, виховання історією, обрядами, звичаями, фольклором, тобто тими засобами народної педагогіки, які сприяють формуванню гармонійно розвиненої особистості, викликають почуття національної гідності й гордості за свою Батьківщину. Водночас його методична система увібрала надбаня передової вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, традиції національної культури.

Розроблений Я.Чепігою “Проект української школи” став основним фундаментом для побудови єдиної трудової школи в 1917-1920-х рр.

Українські письменники, зокрема І. Франко, М.Коцюбинський, Леся Українка також порушували питання про національні потреби, запровадження навчання рідною мовою, відкриття українських шкіл, незадовільне становище початкових шкіл.

І. Франко зазначав, що початкові школи дають не глибокі, а лише поверхневі знання. Насамперед, початкові школи повинні давати учням широке коло знань про навколишній світ, його природу, суспільство, людину, забезпечувати розумовий розвиток, вчити дітей мислити, прищеплювати їм високі моральні, естетичні і трудові якості.

У художніх творах М.Коцюбинського про дітей і для дітей йшлося про перегляд змісту і форм трудового виховання та перебудову навчально-виховного процесу на засадах національної етнопедагогіки.

Розвитку початкової освіти в Україні сприяли і просвітницькі товариства, що існували в Києві, Одесі, Чернігові, Житомирі, Миколаєві та інших містах. Вони намагалися впроваджувати в школу українську мову, історію України, дбали про друк українських підручників (“Український буквар” С.Русової (1906), “Українська граматка” М.Балченка (1906), “Граматка” Т.Лубенця (1906), “Українська граматка” Б.Грінченка (1907), читанка “Вінок” О.Білоусенка (1905), “Граматка (букварець)” С.Черкасенка (1906)), відстоювали права українців навчати своїх дітей рідною мовою на засадах багатовікової національної культури.

Отже, на початку ХХ ст. гостро поставало питання розробки нових засад розвитку початкової освіти в Україні. Хоча й функціонували школи різних типів (церковнопарафіяльні, одно та двокласні народні школи, земські та ін.), все таки розвивалися позитивні тенденції щодо вдосконалення та зростання рівня початкової освіти, велася боротьба за впровадження початкового навчання українською мовою. Дослідження історичних подій початку ХХ ст. свідчать про активну боротьбу суспільно-педагогічних діячів,

громадських організацій, українських педагогів за нову систему початкової освіти, українську школу з рідною мовою викладання, що дало поштовх для подальшого відродження національної школи.

Література:

1. Грінченко Б. Якої нам треба школи / Б.Грінченко. – К.: Друкарня С.А.Борисова, 1906. – 36 с.
2. Лубенець Т. Программы предметовъ преподаваемыхъ въ одноклассныхъ и двухклассныхъ народныхъ училищахъ въдомства Министерства Народного Просвещения / Т.Лубенець. – К.: Просвещение, 1905. – 48 с.
3. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.
4. Побірченко Н.С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських громад (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): монографія / Н.С.Побірченко. – К.: Науковий світ, 2002. – 331 с.
5. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / С.Ф.Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
6. Чепіга Я.Ф. Проект Української Школи / Я.Ф.Чепіга // Світло. – 1913. – №3. – С. 14-30.
7. Чепіга Я.Ф. Проект Української Школи / Я.Ф.Чепіга // Світло. – 1913. – №4. – С. 12-29.

Анотація

У статті досліджені основні історико-педагогічні передумови реформування початкової освіти в Україні на початку ХХ ст., які відіграли важливу роль для подальшого становлення національної початкової освіти, окреслили перспективу її розвитку.

Ключові слова: система шкільної освіти, початкова освіта, державна освітня політика, реформування початкової освіти, історико-педагогічні передумови, українська школа.

Аннотация

В статье исследованы основные историко-педагогические предпосылки реформирования начального образования в Украине в начале XX в., которые сыграли важную роль для последующего становления национального начального образования, определили перспективу ее развития.

Ключевые слова: система школьного образования, начальное образование, государственная образовательная политика, реформирование начального образования, историко-педагогические предпосылки, украинская школа.

Annotation

In the article the author analyses basic historical and pedagogical pre-conditions of reformation of primary education in Ukraine at the beginning of XX century, which played an important role for the subsequent becoming of national primary education, drew the prospect of its development.

Key words: educational system, primary education, state education, reformation of primary education, historical and pedagogical pre-conditions, Ukrainian school.